

УДК 340.1

Теремцова Н. В.
*к.ю.н., доцент, доцент кафедри теорії та історії
права та держави,
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

КОНЦЕПТ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ТА ПРАКТИЧНІ ВИКЛИКИ

Для сучасної української юриспруденції та світової спільноти досвід України є унікальним прикладом функціонування правової держави в умовах повномасштабної екзистенційної загрози. Ключовим викликом цього періоду є пошук динамічної рівноваги між ефективністю державного управління задля цілей національної безпеки та збереженням засадничих демократичних стандартів. Зазначена проблематика висвітлює здатність правопорядку зберігати свою сутність під тиском зовнішньої агресії.

Відповідно до ст. 64 Конституції України, в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із обов'язковим зазначенням строку їх дії. Така дерогація є об'єктивною необхідністю: право на свободу пересування, вільний вибір праці чи право на мирні зібрання можуть бути тимчасово звужені задля захисту суверенітету та територіальної цілісності держави.

Однак правова держава навіть у стані війни має чітко визначені межі конституційної непорушності, що складають ядро прав і свобод людини:

1. Категорія абсолютних прав (Non-derogable rights). Навіть у періоди найгострішого збройного конфлікту не можуть бути обмежені право на життя, повагу до людської гідності, заборона катувань чи жорстокого поводження, право на професійну правничу допомогу та неприпустимість зворотної дії закону, що погіршує становище особи (ч. 2 ст. 64 Конституції України та ст. 15 Конвенції про захист прав людини). Ці права складають гуманістичний фундамент держави, який не підлягає ревізії за жодних обставин.

2. Застосування трискладового тесту та принципу пропорційності. Будь-яке втручання держави у сферу особистих чи політичних свобод має бути обґрунтованим виключно нагальною військовою необхідністю. Захід має бути: 1) встановлений законом; 2) переслідувати легітимну мету; 3) бути необхідним у демократичному суспільстві. Конституційний Суд України (зокрема у рішеннях 2022–2026 рр.) наголошує: обмеження мають бути пропорційними загрозі, не нівелюючи сутність самого права.

3. Судовий та конституційний контроль як засіб протидії свавіллю.

Незважаючи на розширення дискреційних повноважень органів влади, судова гілка та КСУ продовжують здійснювати контроль за правомірністю державних рішень. Судовий захист залишається єдиним інструментом, що не дозволяє «надзвичайним заходам» трансформуватися у системне зловживання владою.

4. Міжнародна підзвітність. Україна залишається суб'єктом міжнародного моніторингу, регулярно інформуючи Раду Європи та ООН про обсяг відступу від зобов'язань. Це свідчить про транспарентність держави та її відданість принципам міжнародного правопорядку.

Здатність України забезпечувати національну безпеку, не руйнуючи при цьому «правову тканину» суспільства, є головним показником зрілості її інститутів та невід'ємною умовою європейської інтеграції.

Проте задекларована стійкість правових інститутів та теоретично обґрунтований баланс інтересів проходять перевірку на міцність саме у площині практичної реалізації. Окресливши архітектуру правової держави в умовах війни, авторка вважає за необхідне перейти до критичного аналізу реального стану правосуддя. Саме через призму міжнародного контролю можна виявити ті "больові точки", де теоретична модель стикається з хронічними інституційними проблемами.

Аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) за період 2023–2025 років свідчить про те, що попри значні успіхи в антикорупційній діяльності та цифровізації, Україна все ще стикається із системними вадами правосуддя. Ці проблеми мають хронічний характер і потребують не лише законодавчих змін, а й комплексного перегляду державної філософії управління.

Головними інституційними перепонами для остаточного утвердження правової держави залишаються:

1. Порушення права на розгляд справи упродовж розумного строку (ст. 6 Конвенції). Надмірна тривалість судового провадження є однією з наймасовіших проблем. У правовій державі «правосуддя, що запізнилося, є правосуддям, у якому відмовлено». Причинами явища є кадровий дефіцит у судах та недоліки процесуального законодавства, що дозволяють зловживати правами. Це підриває принцип правової визначеності та довіру особи до суду.

2. Тривале невиконання рішень національних судів. Дана проблема офіційно визнана «структурною» (група справ «Юрій Миколайович Іванов проти України» та «Бурмич проти України»). Правова держава втрачає сенс, якщо рішення, винесене ім'ям України, залишається декларативним. Це перетворює державу на «непередбачуваного боржника», що прямо суперечить сутності верховенства права.

3. Неналежні умови тримання під вартою. ЄСПЛ продовжує фіксувати порушення статті 3 Конвенції (заборона катування) через переповненість слідчих ізоляторів та відсутність ефективних засобів юридичного захисту щодо таких умов. Для правової держави гідність особи має бути непорушною незалежно від її правового статусу.

Практика ЄСПЛ виступає концептуальним орієнтиром для системної модернізації вітчизняного правопорядку. Подолання зазначених недоліків є необхідною детермінантою повноцінної конвергенції України з європейським правовим простором .

Підбиваючи підсумок комплексному дослідженню концепції правової

держави, можна сформулювати низку засадничих положень:

а) Історична спадкоємність: Сучасна модель є результатом еволюції від античного «панування розуму» (Аристотель, Цицерон) через теорії Просвітництва (Локк, Монтеск'є) до етичного обґрунтування І. Канта. Правова держава сьогодні — це вивірених віками баланс між владою та невідчужуваною свободою.

б) Розмежування права і закону: Правова держава відкидає вузький легізм. Вона утверджує пріоритет «матеріальної справедливості», де кожен нормативний акт проходить перевірку на відповідність природним правам людини та принципу пропорційності.

в) Інституційна цілісність: Життєздатність системи забезпечується реальним розподілом влад та наявністю незалежного правосуддя. Взаємна відповідальність держави та особи є запобіжником проти деспотії та правового нігілізму.

г) Український вектор: Розбудова правової держави для України є фундаментальною умовою виживання. Попри виклики війни та системної корупції, держава демонструє відданість верховенству права через цифровізацію, євроінтеграцію та стійкість інститутів.

Правова держава – це не статична точка в історії, а безперервний процес вдосконалення, де право визнається найвищою мірою істини та людської свободи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. United Nations E-Government Survey 2024: Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development. URL: <https://desapublications.un.org>.
2. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08 листоп. 2017 р. № 797-р (у редакції від 2024 р.).
3. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР (ст. 64).
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII (у редакції від 2025 р.).
5. Рішення Конституційного Суду України щодо дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини в умовах воєнного стану № 3-р(II)/2023 від 13 вересня 2023 року.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листоп. 1950 р. (ст. 15).
7. Права людини в умовах збройного конфлікту: навч. посіб. / за ред. М. П. Козюбри. Київ, 2024.
8. Юрій Миколайович Іванов проти України : Рішення ЄСПЛ від 15 жовт. 2009 р. (заява № 40450/04). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr>.
9. Бурмич та інші проти України : Рішення ЄСПЛ (вилучення зі списку справ) від 12 жовт. 2017 р. (заяви № 46352/09 та інші). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr>.
10. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 260.
11. Communication on EU Enlargement Policy: Ukraine Report. European Commission. Brussels, 2025. URL: <https://ec.europa.eu>. (дата звернення: 17.04.2026).